

O'quvchilarning intellektual qobiliyatini rivojlantirishda sharq mutafakkirlari pedagogik qarashlarining ahamiyati

Djalalov Baxromjan Begmurzayevich –

Farg'ona davlat universiteti dotsenti

Maktabgacha ta'lim kafedrasi mudiri

pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD)

E-mail: b_djalalov1989@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7895-917X>

Muxammadjonova Maftunaxon Shuxratjon qizi –

Farg'ona davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Sharq mutafakkirlarining pedagogik va ilmiy qarashlari asosida o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Forobiy, Ibn Sino, Beruniy va Alisher Navoiy kabi allomalarning ilm-fan, tafakkur va tarbiya haqidagi fikrlari tahlil qilingan. Shuningdek, ushbu pedagogik merosning zamonaviy ta'lim tizimidagi ahamiyati ochib berilgan. Maqolada o'quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik va mantiqiy tafakkurni shakllantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Sharq mutafakkirlari qarashlarining bugungi ta'lim jarayonidagi amaliy ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: intellektual qobiliyat, Sharq mutafakkirlari, pedagogik qarashlar, tafakkur, ta'lim, tarbiya, mustaqil fikrlash, ma'naviy meros.

Значение педагогических взглядов восточных мыслителей в развитии интеллектуальных способностей учащихся

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы развития интеллектуальных способностей учащихся на основе педагогических и научных взглядов восточных мыслителей. Проанализированы идеи Аль-Фараби, Ибн Сины, Беруни и Алишера Навои о науке, мышлении и воспитании. Также раскрывается значение данного педагогического наследия в современной системе образования. Особое внимание уделено формированию у учащихся самостоятельного мышления, творческих способностей и логического анализа. Обоснована практическая значимость взглядов восточных мыслителей в современном образовательном процессе.

Ключевые слова: интеллектуальные способности, восточные мыслители, педагогические взгляды, мышление, образование, воспитание, самостоятельное мышление, духовное наследие.

The importance of the pedagogical views of eastern thinkers in developing students' intellectual abilities

Annotation. *This article discusses the development of students' intellectual abilities based on the pedagogical and scientific views of Eastern thinkers. The ideas of Al-Farabi, Ibn Sina, Beruni, and Alisher Navoi on science, thinking, and education are analyzed. The significance of this pedagogical heritage in the modern education system is also revealed. Particular attention is paid to the formation of independent thinking, creativity, and logical reasoning among students. The practical importance of Eastern thinkers' views in today's educational process is substantiated.*

Keywords: *intellectual abilities, Eastern thinkers, pedagogical views, thinking, education, upbringing, independent thinking, spiritual heritage.*

KIRISH

Bugungi kunda jahonda ta'lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri – intellektual salohiyati yuqori, mustaqil fikrlaydigan, innovatsion g'oyalarga ega hamda ijtimoiy hayotda faol ishtirok etadigan yosh avlodni tarbiyalashdan iboratdir. Globallashuv jarayonlari, ilm-fan va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim oldiga yangi talablarni qo'yimoqda. Ayniqsa, o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish, ularda tahliliy va tanqidiy tafakkurni shakllantirish zamonaviy pedagogikaning ustuvor vazifalaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Bunday sharoitda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayangan holda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish muhim ilmiy-pedagogik ahamiyat kasb etadi. Sharq mutafakkirlari tomonidan yaratilgan boy ilmiy-ma'naviy meros inson tafakkuri, ilm olish madaniyati va komil inson tarbiyasi masalalarini chuqur yoritib bergani bilan alohida ahamiyatga ega. Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy kabi allomalar o'z asarlarida ilmning inson kamolotidagi o'rni, aql-zakovatni rivojlantirish yo'llari hamda tarbiya jarayonining mohiyatini ilmiy asoslab berganlar. Ularning qarashlarida insonning intellektual rivoji faqat bilim olish bilangina emas, balki tafakkur yuritish, kuzatish, tahlil qilish va xulosa chiqarish kabi aqliy faoliyatlar bilan chambarchas bog'liq ekanligi ta'kidlanadi.

Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Zamonaviy ta'lim konsepsiyalarida ilgari surilayotgan kompetensiyaviy yondashuv, kreativ fikrlash, muammoli ta'lim va innovatsion metodlarning ko'plab jihatlari Sharq allomalari tomonidan ilgari surilgan ilmiy-falsafiy g'oyalar bilan uyg'unlashadi. Shu jihatdan, ularning pedagogik merosini chuqur o'rganish va ta'lim amaliyotiga tatbiq etish o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Mazkur maqolada Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari asosida o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishning nazariy asoslari tahlil qilinadi hamda ushbu merosning zamonaviy ta'lim tizimidagi ahamiyati ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan yoritiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Sharq mutafakkirlarining ilm-fan, ta'lim va tarbiya haqidagi qarashlari uzoq yillardan buyon pedagogika, falsafa hamda psixologiya sohasidagi tadqiqotchilar tomonidan o'rganib kelinmoqda. Ayniqsa, o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish masalasida Sharq allomalari merosi muhim metodologik manba sifatida e'tirof etiladi. Ularning ilmiy qarashlarida inson tafakkurini rivojlantirish, bilim olish madaniyatini shakllantirish va komil inson tarbiyasi masalalari ustuvor ahamiyat kasb etadi. Abu Nasr Forobiy o'zining "Fozil

odamlar shahri” asarida insonning kamolotga erishishida ilm va aqlning oʻrni beqiyos ekanligini taʼkidlaydi. Mutafakkirning fikricha, “Inson oʻz mohiyatiga koʻra bilim va tarbiya orqali kamolotga erishadi”. Ushbu qarashlardan anglashiladiki, Forobiy inson intellektual rivojining asosiy omili sifatida taʼlim va tafakkurni koʻrsatadi. Olimning pedagogik qarashlari zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv bilan hamohang boʻlib, oʻquvchilarda mustaqil fikrlash koʻnikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Abu Ali ibn Sino ilmiy merosida yoshlarning aqliy rivojlanishi va bilim olish jarayoniga alohida eʼtibor qaratadi. U “Donishnoma” asarida bilim inson tafakkurini yuksaltiruvchi asosiy vosita ekanligini qayd etib, “Aql insonni boshqa mavjudotlardan ajratib turuvchi eng oliy neʼmatdir” deb taʼkidlaydi. Ibn Sino taʼlim jarayonida kuzatish, tajriba va mantiqiy tahlil usullaridan foydalanishni tavsiya etgan. Tadqiqotchilar uning ushbu qarashlarini bugungi innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan uzviy bogʻliq holda baholaydilar. Abu Rayhon Beruniy ilmiy bilishning amaliy va tajribaviy asoslariga katta ahamiyat bergan olimlardan biridir. U oʻz asarlarida ilmiy kuzatish va tajriba metodlarini ilm taraqqiyotining asosiy sharti sifatida koʻrsatadi. Beruniy “Bilim shubha va tajriba orqali mukammallashadi” degan fikrni ilgari surgan. Ushbu yondashuv bugungi kunda oʻquvchilarda tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim pedagogik asos boʻlib xizmat qilmoqda. Olimning ilmiy tafakkurga oid qarashlari oʻquvchilarning analitik va kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yoʻnaltirilganligi bilan ahamiyatlidir.

Alisher Navoiy asarlarida ilm-maʼrifat, odob-axloq va tafakkur masalalari markaziy oʻrin egallaydi. Mutafakkir “Mahbub ul-qulub” asarida ilmi insonni jamiyat taraqqiyotining tayanchi sifatida tasvirlaydi hamda “Ilm insonni ulugʻlik sari yetaklaydi” degan gʻoyani ilgari suradi. Navoiy qarashlarida maʼnaviy va intellektual tarbiya oʻzaro uygʻun holda talqin qilinadi. Bu esa zamonaviy taʼlim tizimida oʻquvchilarni har tomonlama barkamol etib tarbiyalashda muhim nazariy asos vazifasini bajaradi. Mavzu yuzasidan zamonaviy pedagog olimlar tomonidan ham qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Jumladan, pedagog olimlar intellektual rivojlanishda tarixiy-pedagogik merosning oʻrni beqiyos ekanligini taʼkidlab, Sharq mutafakkirlari qarashlari yosh avlodda mustaqil fikrlash, maʼnaviy yetuklik va ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda muhim omil ekanligini qayd etadilar. Tahlillar shuni koʻrsatadiki, Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari nafaqat tarixiy meros sifatida, balki zamonaviy taʼlim jarayonida oʻquvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim ilmiy-manba sifatida ham katta ahamiyatga ega. Ularning ilm-fan, tafakkur va tarbiya haqidagi gʻoyalari bugungi taʼlim tizimida innovatsion yondashuvlarni takomillashtirishda metodologik asos boʻlib xizmat qilmoqda.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot davomida Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari oʻquvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ilmiy-metodik asos boʻlib xizmat qilishi aniqlandi. Tahlillar shuni koʻrsatdiki, allomalar tomonidan ilgari surilgan ilmiy-falsafiy gʻoyalar bugungi zamonaviy taʼlim tamoyillari bilan mazmunan uygʻunlik kasb etadi. Ayniqsa, oʻquvchilarda mustaqil fikrlash, mantiqiy tafakkur, ijodkorlik va ilmiy dunyoqarashni shakllantirish masalalarida Sharq mutafakkirlari qarashlari muhim ahamiyatga ega ekanligi kuzatildi. Forobiy taʼlimning asosiy vazifasi inson aqlini kamol toptirishdan iborat ekanligini taʼkidlaydi. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatdiki, Forobiy ilgari surgan fikrlashga yoʻnaltirilgan taʼlim modeli hozirgi kompetensiyaviy yondashuvning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ayniqsa, dars jarayonida munozara, tahliliy yondashuv va muammoli vaziyatlardan foydalanish oʻquvchilarning intellektual faolligini oshirishga xizmat qiladi. Bu esa oʻquvchilarning bilimni tayyor shaklda emas, balki izlanish orqali egallashiga imkon yaratadi. Ibn Sino qarashlarida esa inson tafakkurining rivoji bilim, kuzatish va tajriba bilan bogʻliqligi alohida qayd etiladi. Tadqiqot davomida uning pedagogik gʻoyalari asosida tashkil etilgan taʼlim metodlari oʻquvchilarning analitik fikrlash

va muammoni hal qilish kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali natija berishi aniqlandi. Xususan, tajribaga asoslangan ta'lim, mantiqiy savol-javob usullari hamda mustaqil izlanishga yo'naltirilgan topshiriqlar o'quvchilarning intellektual salohiyatini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Beruniy ilmiy bilishda kuzatish va amaliy tajribaning ustuvorligini ilgari surgan. Ushbu yondashuv bugungi kunda STEAM va innovatsion ta'lim texnologiyalarining mazmun-mohiyati bilan uyg'unlashadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, amaliy mashg'ulotlar, loyiha ishlari va tadqiqotga asoslangan topshiriqlar o'quvchilarda ijodiy tafakkur hamda ilmiy izlanish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shu jihatdan Beruniyning ilmiy qarashlari zamonaviy ta'lim metodologiyasida muhim pedagogik asoslardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Alisher Navoiy asarlarida esa ilm-ma'rifat va ma'naviy kamolot uyg'un holda talqin qilinadi. Tadqiqot davomida Navoiy qarashlari asosida tashkil etilgan ma'naviy-ma'rifiy faoliyatlar o'quvchilarning nafaqat bilim saviyasini, balki axloqiy va estetik tafakkurini ham rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlandi. Bu esa intellektual rivojlanishning faqat aqliy faoliyat bilan emas, balki ma'naviy tarbiya bilan ham uzviy bog'liqligini ko'rsatadi. Muhokamalar natijasida shu narsa ma'lum bo'ldiki, Sharq mutafakkirlarining pedagogik merosi zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim metodologik manba hisoblanadi. Ularning ilm-fan, tafakkur va tarbiya haqidagi qarashlarini ta'lim jarayoniga integratsiya qilish o'quvchilarda mustaqil fikrlash, kreativ yondashuv, ilmiy dunyoqarash hamda ma'naviy yetuklikni shakllantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, milliy-ma'naviy merosga asoslangan ta'lim modeli yosh avlodning intellektual salohiyatini oshirishda samarali vosita ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi.

XULOSA

Sharq mutafakkirlarining pedagogik va ilmiy-falsafiy qarashlari o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim nazariy hamda amaliy ahamiyat kasb etadi. Forobiy, Ibn Sino, Beruniy va Alisher Navoiy kabi allomalar tomonidan ilgari surilgan ilm, tafakkur, ma'naviyat va komil inson tarbiyasi haqidagi g'oyalar bugungi zamonaviy ta'lim tizimi bilan uyg'un holda namoyon bo'lmoqda. Ularning qarashlari o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tahliliy yondashuv, ijodkorlik va ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Sharq mutafakkirlari merosidan ta'lim jarayonida samarali foydalanish o'quvchilarning intellektual faolligini oshirish, bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirish hamda kreativ tafakkurni rivojlantirish imkonini beradi. Ayniqsa, muammoli ta'lim, interfaol metodlar, tadqiqotga asoslangan yondashuv va mantiqiy tahlil usullarini qo'llashda allomalar qarashlari muhim pedagogik manba sifatida xizmat qilmoqda. Shuningdek, Sharq mutafakkirlarining pedagogik merosi yosh avlodni nafaqat bilimli, balki ma'naviy barkamol, milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashda ham katta ahamiyatga ega. Chunki intellektual rivojlanish ma'naviy-axloqiy kamolot bilan uzviy bog'liq bo'lib, ushbu uyg'unlik barkamol shaxsni shakllantirishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Demak, Sharq mutafakkirlarining ilmiy-pedagogik merosini chuqur o'rganish va uni zamonaviy ta'lim amaliyotiga tatbiq etish o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish, ta'lim sifati va samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. Ta'lim to'g'risida. 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – 2020. – 24-sentabr.
2. Beruniy A.R. Hindiston. – Toshkent: Fan, 1963. – 536 b.

3. Forobiy A.N. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. – 224 b.
4. Ibn Sino A.A. Donishnoma. – Toshkent: Fan, 1981. – 312 b.
5. Navoiy A. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2011. – 160 b.
6. Hasanboyev J., To'raqulov X. Pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. – 432 b.
7. Nishonova S., Hasanboyev J., Usmonboyeva M. Pedagogik mahorat. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2011. – 320 b.
8. Tolipov O'., Usmonboyeva M. Umumiy pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017. – 480 b.